

Калматов А.Б.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ
КОНСТИТУЦИЯЛЫК-УКУКТУК ЖООПКЕРЧИЛИКТИН КОНЦЕПЦИЯСЫН
КАЛЫПТАНДЫРУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖӨНҮНДӨ**

Калматов А.Б.

**О ПРОБЛЕМАХ ФОРМИРОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ КОНСТИТУЦИОННО-
ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

A.B. Kalmatov

**THE PROBLEMS OF FORMATION OF THE CONCEPT OF CONSTITUTIONAL AND
LEGAL RESPONSIBILITY IN THE KYRGYZ REPUBLIC**

УДК:344.89

Бул макалада Кыргыз Республикасындагы конституциялык – укуктук жоопкерчиликтин концепциясын калыптандыруунун кээ бир көйгөйлөрү анализге алынган.

Мамлекет конституциялык-укуктук жоопкерчиликтин субъектиси болуу менен жоопкерчиликтин субъектиси катары өзгөчөлүктөрү да каралган.

Салт катары жоопкерчиликти түшүнүү, бул тигил же бул субъект мамлекетке карата жоопкерчиликтин укуктук абалында болот, жана анда жасалган укук бузуу үчүн санкциялар келип чыгат. Бул жерде мамлекет элге, ар бир адамга карата жоопкерчиликтин субъектиси болот.

Кыргызстандын азыркы учурдагы өнүгүү этабында мамлекеттин эл, коом жана жаран алдындагы конституциялык-укуктук жоопкерчиликтин концепциясы юридикалык илим тарабынан да да болсо иштелип чыкпаган боюнча калууда. Бул жоопкерчиликтин негизи жана укуктук табияты, коомдук-саясий маңызына таандык көз караштар боюнча ойлорду сыпаттоого далалат кылсак.

Мамлекет конституциялык-укуктук мамиленин субъектиси катары бардык мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын, эл бийлигинин бүткүл элдин саясий уюму катары мамлекеттин функцияларын жана милдеттерин ишке ашыруучу катары чагылдырат.

Мамлекет адам укуктарын сактоону, коргоону таанууга милдеттүү, коомдун жашоо турмушуна шарттарды түзүүгө, аны менен кошо адам укуктары жана эркиндиктери эң жогорку баалуулук катары таанылууга, Кыргыз Республикасындагы бийликтин жападан жалгыз булагы катары элдин суверенитетин ишке ашырууну камсыз кылууга максатталган. (КР Конституциясынын 2,3 бер).

Конституциянын бул жоболору ажырагы бири бири менен байланышын, бири-бирин кепилдейт. Адам укуктарын толук жана реалдуу түрдө ишке ашыруу чыныгы эл бийлигисиз мүмкүн эмес. Өз кезегинде эл бийлик жүргүзүүнүн объектиси катары эмес, чыныгы суверендүү субъект катары мамлекет тарабынан адам укуктарын жана эркиндиктерин кепилдөө процессинде чечкиндүү таасир этүүсү мүмкүн. Мамлекеттин жана мамлекеттик бийликтин негизги форма катары негизги маскатталышы-бул эл

тарабынан коомдо бийликти жүргүзүүсү, элдин, ар бир адамдын кызыкчылыгы үчүн коомдук процесстерге таасир этүүсү.

КР Конституциясынын 2.3. беренелеринин жоболоруна ылайык мамлекеттин бийлиги элдик бийликтен туунду экендиги, элдин кызыкчылыгы үчүн кызмат кылуу, адамдын жана жарандын укук жана эркиндиктерин камсыз кылуу-мамлекеттин негизги максатталышы болуп, Кыргыз Республикасындагы конституциялык-укуктук жоопкерчиликтин негизин түзөт.

Мамлекеттин конституциялык-укуктук жоопкерчилигинин өзгөчөлүгү жоопкерчиликтин субъектисинин өзгөчөлүгү менен аныкталат. Салт катары жоопкерчиликти түшүнүү, бул тигил же бул субъект мамлекетке карата жоопкерчиликтин укуктук абалында болот, жана андан жасалган укук бузуу үчүн санкциялар келип чыгат. Бул жерде мамлекет элге, ар бир адамга карата жоопкерчиликтин субъектиси болот.

Бул жоопкерчиликтин юридикалык табиятына өзгөчөлүгүнө көңүл бөлүү зарыл. Юридикалык адабияттарда юридикалык жоопкерчиликти аныктоодо ар кандай жандашуудагы көз караштар кезигет. Атап айтканда азыркы убакка чейин позитивдүү жоопкерчилик көйгөйү талаш тартыш боюнча калууда [1].

Бул концепциянын жактоочуларынын арасында позитивдүү жоопкерчиликтин маңызы юридикалык табияты боюнча бирдиктүү ойлор жок [1, с-12-13]. Биз божомолдогондой мамлекеттин конституциялык-укуктук жоопкерчилик юридикалык табияты жалпы укуктук мамиле аркылуу чагылдырылып, ал өз кезегинде коом менен мамлекеттин, элдин, ар бир адамдын жарандын арасындагы узакка созулган укуктук байланыштарды камтыйт [2].

Бул укуктук мамилелерде коргоочу жана жөнгө салуучу жактары биримдикте болуп, жөнгө салуу мамилелеринин чегинде мүмкүнчүлүктөр түзүлүп жана санкция колдонуу коркунучу орун алат, алар өз кезегинде конкреттүү укуктук мамилелерде конституциялык укуктук деликтер жасалган учурда мамлекетке карата суверендүү укуктарын ишке ашыруучу алардын эң жогорку органы аркылуу жана кызмат адамдары тарабынан колдонулушу мүмкүн. Бирок

жөнгө салуу жагы басымдуулук кылуу менен мамлекет позитивдүү жоопкерчиликтин субъектиси катары чыга келет. Мамлекеттин жоопкерчиликти абалы бул мамлекет Конституциянын чегинде гана аракет жасаганын түшүндүрөт.

Жалпы укуктук мамиле чегинде мамлекеттин жарандардын укук жана эркиндиктерин, коомдун өнүгүүсү үчүн шарттарды түзүү, анда адам эң жогорку баалуулук катары таанылып, өз алдынча өзүн өзү башкарууга жөндөмдүү болуусун камсыз кылуу милдети ишке ашырылат. Бул нерселер мамлекеттин ишмердүүлүгүнүн эл көзөмөлүндө экендигин гана көрсөтпөстөн, ошону менен бирдикте коомдун негизги маанилүү жактарын камтыган стратегиялык мамлекеттик чечимдерди иштеп чыгууда элдин, ар бир жарандын катышуусуна шарт түзүп берүүсү зарыл.

Мамлекеттин жана мамлекеттик бийликтин эл бийлигинин формасы катары бул милдети жоопкерчиликтин конституциялык укуктук жоопкерчиликтин абалында коомго жеке инсанга карата элдин суверенитетин ишке ашыруу зарылчылыгы менен шартталган.

Мамлекет конституциялык жоопкерчиликтин субъектиси катары аны элге жана ар бир жаранга-эл деп аталган саясий коомдун мүчөсүнө, Ж.Ж.Руссо айткандай суверенитеттин бир бөлүкчөсүнө карата ишке ашырат. Жоопкерчиликтин жалпы ачык укуктук мүнөзү бул жерде айкын, андан тышкары бул жалпы-ачык жоопкерчиликтин өзгөчө түрү[3].

Мамлекеттин конституциялык - укуктук жоопкерчилигинин жалпы жөнгө салуу жагы элге, коомго, инсанга карата Конституция менен белгилегендей мамлекеттин күнүмдүк ишмердүүлүгү аркылуу ишке ашырылат жана ал адамдын жана жарандын укук эркиндиктерин эл бийлигин реалдуу шарт түзүү менен кепилдөөдөгү мамлекеттин милдеттемесин аткаруудан келип чыгат КР Конституциясынын 2.3. бер).

Мына ошого байланыштуу мамлекет коомдогу туруктуулукту мамлекеттик органдардын оптималдуу аракеттенүүсүн камсыз кылууга максатталган, башкача айтканда аз минималдык башкаруу чыгымдарын сарптоо менен максималдуу натыйжаларды алууну көздөйт.

Биздин оюбузча саясий туруктуулукту камсыз кылуунун татаал механизмин эске алуу, бийлик кризисин алдын алуу мамлекеттеги органдардын бүтүндөй тутумун так аракеттенүүсүн камсыз кылуу зарыл. Бул контексте төмөндөгү инструменттердин ролун карап чыгуу сунушталат (КР ЖК демилгеси менен аткаруу бийлигинин, мыйзам чыгаруу, өкүлчүлүк жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын жетекчилеринин КР Конституциясынын бузгандыгы үчүн ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу). Ошону менен бирдикте биздин башка макалаларыбызда жарык көргөндөй, Өкмөттүн отставкасы, ЖК таркатуу саясий туруктуулукту камсыз кылуунун каражаты катары жогоруда аталган органдардын ыйгарым укуктарын мөөнө-

түнөн мурда токтолушунан айрымаланып ар качан бул укуктук мамиленин субъектилерин конституциялык деликти үчүн конституциялык-укуктук санкция катары кароого болбойт.

Өкмөттүн отставкасы же ЖК мөөнөтүнөн мурда бошотулушу алардын ишмердүүлүгүндөгү кемчиликтер менен байланышкан эмес саясий кризисти алдын алуу үчүн тактикалык кадам катары таанылышы мүмкүн.

КР Конституциясынын 74 беренесине ылайык КР ЖК мамлекеттин конституциялык-укуктук жоопкерчиликтин субъектиси катары укук субъективдүүлүктү ишке ашырат.

Мамлекет өзүнүн органдары, кызмат адамдары аркылуу ички мамлекеттик башкарууну ишке ашыруу менен мамлекеттик бийлик органдарынын бүт тутумун жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын мамлекеттин функциясын толук ишке ашыруусун коомдук мамилелерге оптималдуу таасир этүүсүн натыйжалуу аракеттенүүсүн камсыз кылуусу милдеттүү.

Бул укуктук мамиленин коргоо жагы элде мамлекеттик бийликке таасир этүү чараларынын бар экендигин эске алат, тактап айтканда мамлекеттин суверендүү укугун ишке ашыруучу мамлекеттин жогорку органдары, кызмат адамдары.

Мындай мүнөздөгү мамлекеттик бийликке түз демократия аркылуу басым жасоо жана таасир этүү каражаттарына элдин эркине жана кызыкчылыктарына каршы саясатка, ошондой саясий багытты өзгөртүүгө багытталган талаптар жана Президентти жана КР Өкмөтүн отставкага кетүүсүн массалык каршылыгынын юридикалык чагылдырылышын таандык кылса болот.

Мындай мүмкүнчүлүктөрдү Кыргызстан эли бизге белгилүү болгондой Акаевдин жана Бакиевдин режимин кулатууда колдонуу.

Элдин суверенитетти алып жүрүүчү катары мамлекетке алардын жогорку органдары жана кызмат адамдары аркылуу мүмкүнчүлүгүн конкреттештирүү мамлекеттин конституциялык жоопкерчилигинин коргоо механизмин реалдуу кылып жаратат.

Жарандардын митингдерди, чогулуштарды өткөрүү, көчө жүрүштөрүн, демонстрацияга чыгуу, пикеттерге чыгуу жөнүндө иштелип чыгуучу мыйзамдарда элдин мамлекеттик бийликке саясий басым жасоосунун юридикалык формаларын камтыган нормалары болуусу керек. Азыркы учурда Кыргызстан эли шайлоодо жана референдумдарда катышуунун саясий тажрыйбасын алды.

Бул жерде айтып кетүү орундуу РФ Президенти В.В. Путин белгилегендей мажбурлоо институтунун алдын алуу маанисин баса белгилеген.

Логикалык иреттелген тартипте элдин суверенитетти алып жүрүүчү катары мамлекеттин суверендүү укуктарын коомдук турмуштун бардык областарында мамлекеттик стратегияны ишке ашыруучу мамлекеттик жогорку органдардын жана кызмат адамдарынын ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн алдын бошотууну мүмкүнчүлүгү бекилүүсү керек.

Так ушул органдарда жана кызмат адамдарында элдин эрки жана кызыкчылыктары үчүн мамлекеттин ишмердүүлүгүн ишке ашыруу жатат.

Бул нерсеге байланыштуу Венгриянын, Германиянын, Словакиянын конституцияларына окшош КР Конституциясынын 1 чи бөлүмүн Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүлүшүнүн негиздерин бузуулушуна каршы турууга элдин укук милдеттери бар экендиги жөнүндө жобону киргизүү зарыл (атап айтканда, элдик бийликтин, адам укуктарын жана эркиндиктерин урматтоо, коргоо конституциялык принциптерин). Азыркы учурда саясий жана укуктук маданияты төмөнкү деңгээлде болгон бир катар Африкалык мамлекеттердин конституцияларында да, элдин тынчтык каражаттары менен (мисалы жарандык баш ийбөөчүлүк компаниясы) элдин кызыкчылыктарына карама-каршы келген мамлекеттин чечимдерине аракеттерине бийликке каршы аракет жасоо мүмкүнчүлүгү жөнүндө жоболор бар.

Бирок азыркы учурда бул жобону КР Конституциясынын текстине киргизүү коомдогу саясий абалды туруксуздаштырууга алып келбейт, кайра бийликти тартипке чакырып, элдин суверенитети идеясына мазмунун боюнча дал келет (4). Биздин көз карашыбыз боюнча Аракеттеги КР Конституциясын иштеп чыгуу кабыл алуу мезгили мыйндай жобону Конституцияда бекитүүнүн бир канча тобокелчиликке салмак. Азырынча КР конституциялык түзүлүшүнүн бул принцибинин конституциялык мазмунун (КР Конституциясы. 5 бер., п 3-4) толук эмес аягына чыкпаган деп таанууга болот.

Эгер мисал катары, калк атарбынан нараазычылык акциясы болсо, ЖК, Өкмөт, же Президент отставкага кетет (же болбосо парламент өзүнүн конституциялык ыйгарымын аткара албагандыгы үчүн таркатылат), бул жерде ретроспективдүү жактан алып караганда мамлекеттин конституциялык укуктук жоопкерчилигин ишке ашыруу орун алган.

Эл мамлекеттин ишмердүүлүгүнө каршы нараазычылык билдирет, кайсыл бир мамлекеттин функцияларын тийиштүү мүнөздө жүргүзбөгөн аны мамлекеттин ишке ашырууга жоопкерчиликтүү болгон конкреттүү мамлекеттик органдарга кайрылууга багыттаган.

Кыргыз Республикасында конституциялык укуктук жоопкерчиликтин негизи, юридикалык табияты, мазмунун өзгөчө, бул орунда салт катары кабыл алынган юридикалык жоопкерчиликти түшүнүү колдонууга жатпайт.

Бул учурга байланыштуу конституциялык укуктук жоопкерчиликти алып келүүгө күнөөнүн болушу зарыл деген окумуштуулардын ойлору менен макулдашууга болбойт (5).

Ал эми күнөө жөнүндө сөз кылсак, күнөөсүз жоопкерчилик бир гана конституциялык нормаларда дал келген учурда гана мүмкүн эмес. Мисалы КР Жарандык кодексинде «күнөөсүз» жоопкерчиликти бекитүү принципалдуу түрдө колдонуу мүмкүнчүлүгү нормаларда каралган.

КР Жарандык кодексинде мындай учурлар аз эмес. Атап айтканда мамлекеттин жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын жарандык-укуктук жоопкерчилиги, соттун, прокуратуранын, алдын ала иликтөө, тергөө органдарынын мыйзамсыз аракеттеринин натыйжасында жаранга зыян алып келген учурда келип чыгат.

Ал эми мамлекеттин конституциялык укуктук жоопкерчилиги, жоопкерчиликтин ретроспективдүү жагын ишке ашыруу менен байланышкан учурда гана болот, ал өз учурунда конституциялык-укуктук жоопкерчиликтин түзүмүндө эч кандай рол ойнобойт. Мамлекеттин коомго, элге адамга карата жоопкерчиликтүү абалы, мамлекетти ички мамлекеттик башкаруу тартибинде мамлекеттик бийликтин так аракеттенүүсүн, адам укуктарын жана эркиндиктерин бузууга коркунуч алып келген абалдарды жоюууга кепил болуп аны камсыз кылууга милдеттүү.

Айта кетүү маанилүү мамлекеттин жоопкерчилигинин ретроспективдүү жагы мамлекеттин ишмердүүлүгүн эл тарабынан терс баалануусунда чагылдырылат-башкача айтканда мамлекеттин укук субъективдүүлүгүн, суверендүү укуктарын ишке ашырган жогорку органдар жана кызмат адамдарынын мөөнөтүнөн мурда ыйгарым укуктарын токтотуу. Мына ошентип фактылай конституциялык-укуктун ретроспективдүү жоопкерчиликтин келип чыгышы мамлекеттин «жалпы ачык бийлигин тийиштүү аткарбагандыгынан» келип чыгат (6). Бул абалдардын көпчүлүк себептери саясий лидерлердин жана бүтүндөй мамлекеттик аппараттын компетенттүүлүктүн, кесипкөйлүктүн деңгээлине жооп бербестиги, чечилүүчү милдеттердин тааалдыгы жана жоопкерчиликтүүлүгүндө.

Мамлекетти конституциялык-укуктук жоопкерчиликтин субъектиси катары башка мамлекеттик органдар жогорку кызмат адамдары менен окшоштурууга болбойт, жада калса алар мамлекеттин конституциялык-укуктук субъективдүүлүгүн ашырып жаткан болсо дагы. Мына ошондуктан мамлекеттин конституциялык-укуктук жоопкерчилиги анын органдарынын жана кызмат адамдарынын жоопкерчилиги менен бириктирүүгө болбойт.

Мамлекеттин конституциялык-укуктук жоопкерчиликтин субъектиси катары күнөөсүн аныктоо коомдук-саясий мааниден ажыратылган.

Мамлекеттин жоопкерчиликсиз абалынын натыйжалары коом үчүн катастрофикалык болушу мүмкүн, жогорку кызмат адамдарына карата колдонулган санкциялар, коомдун, элдин, адамдын жана жарандын кызыкчылыктарына келтирилген зыянга адкеваттуу эмес.

Мына ошондуктан мамлекеттин бир гана ретроспективдүү жоопкерчилиги эмес позитивдүү жоопкерчиликтин жактары да, элдин кызыкчылыктарына дал келген мамлекеттик бийликти оптималдуу аракеттенүүсүн камсыз кылуучу алдын алуу маанисине ээ, мамлекетти коомдун кызматында турган субъектиден, өз кызыкчылыктарына кам көрүүчү

бюрократиялык уюмга айлануусуна каршы турат.

Колдонулган булактар:

1. Боброва Н.А., Зражевская Т.Д. Ответственность в системе гарантий конституционных норм. - Воронеж, 1955. С. 8-9.
2. Бутусова Н.В. Государственно-правовые отношения между Советским государством и личностью. - Воронеж, 1986. С. 50-61.
3. Славин В.Н. Ответственность государственной власти перед обществом // Государство и право. 2000. № 12. С. 6.; Умнова И.Л. Конституционные основы современного российского федерализма. - М., 1998. С. 219-224.
4. Чиркин В.Е. О некоторых проблемах реформы Российской Конституции // Государство и право. 2000. № 6. С. 9.
5. Лучин В.О. Конституционные деликты // Государство и право. 2000. № 1. С. 13.
6. Шон Д.Т. Конституционная ответственность. Государство и право. 1995. №7. С. 38.

Рецензент: д.ю.н., профессор Арабаев Ч.И.